

УДК 811.161.2'373.2

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.71.10280>

ОНОМАСТИЧНІ ЗДОБУТКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ДОСЛІДНИЦІ МАРІЇ ДЕМЧУК

Наталія Сокіл-Клепар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська, 1/234, Львів, Україна, 79001,
тел. (0 322) 239 47 17
e-mail: nsokil@ukr.net*

Проаналізовано ономастичну діяльність львівської дослідниці Марії Олексіївни Демчук. З'ясовано, що зацікавлення вченої – історичні антропоніми та ойконіми. Авторка протлумачила слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV–XVII століть. У наукових статтях М. Демчук зосереджує увагу на праслов'янських елементах в українській антропонімії, з'ясовує джерела походження, функціональні особливості антропонімів та ойконімів відантропонімної генези.

Ключові слова: ономастична діяльність, історична антропонімія, ойконіми, слов'янське автохтонне особове ім'я, імена-композиції.

Історію будь-якої науки творять відомі імена. Кожен науковий факт, гіпотезу, висновок, термін ініціює, підтверджує чи спростовує вчений. І тільки системність, цілісність таких проблем узагальнюють наукові дослідження певної мови, а то й сукупності мов. Тому, аби належно проаналізувати українську ономастику, варто детально сфокусувати свою увагу на іменах осіб, які сьогодні плідно працюють у цій царині.

Ономастика – лінгвістична дисципліна, яка щороку завойовує прихильність багатьох учених. Ця наука різноманітна й багатоаспектна. Чимало уваги сучасників звернено на ергоніми, прагматоніми, ідеоніми та інші різновиди власних одиниць. Можна сказати, що найменування, які традиційно творили периферію, сьогодні в центрі ономастичних досліджень. Та так було не завжди, адже відомо, що онімне ядро становлять антропоніми й топоніми, умовно кажучи, людина та простір її існування. Саме антропонімно-топонімний вимір людського буття свого часу зацікавив львівську дослідницю Марію Олексіївну Демчук. Її наукові погляди зосередилися на особливостях історичного ономастикону.

Історична ономастика була та є в полі зору багатьох українських учених: Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучка, Л. Л. Гумецької, Р. Й. Керсти, Р. І. Остаха, І. Д. Фаріон, М. Л. Худаша та ін. Аналізуючи власні назви в діяхронії, можна зазирнути за лаштунки історії, чіткіше зрозуміти мотиви та принципи номінації онімних об'єктів та суб'єктів. На думку З. Франко, історична онімія (зокрема топонімія) “постійно буде привертати увагу дослідників, захоплюючи можливостями проникнення в глибину віків, розкриття таємниць чи загадок історії народу, непрочитаних сторінок історії краю, які даватимуть більш чи менш вірогідні відповіді на запитання, хто ми, звідки йде наш родовід, хто і коли дав нам особові ймення, хто найменував

географічні об'єкти нашої країни, хто, коли і як назвав наші міста і села, хто дав назву країні, в якій живемо, назву нашої батьківщині" [13: 8].

Актуальність дослідження такого плану вагома й беззаперечна, адже, розглядаючи ономастику загалом, варто зосереджувати увагу на наукових досягненнях окремих постатей, що творять назвознавство.

Мета статті – проаналізувати праці М. Демчук, з'ясувати їхню роль у формуванні й становленні української ономастики.

Виклад основного матеріалу. Явище іменування людей і довкілля побутувало від найдавніших часів. Незаперечне зацікавлення в людини викликало ім'я: чому так чи по-іншому номінували особу, які мотиви антропонімної номінації, яка етимологія цих особових знаків, яка роль відіменних дериватів у номінації географічних об'єктів? Саме такі питання порушує у своїх працях М. Демчук.

Марія Олексіївна Демчук, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, в. о. завідувача відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України. Вона є авторкою чималої кількості друкованих праць із ономастики. Своє наукове життя присвятила з'ясуванню етимології особових імен, відантропонімних ойконімів, оскільки беззаперечно вважає, що особові імена та назви населених пунктів часто містять "інформацію, не засвідчену жодними іншими джерелами – ні писемними пам'ятками, ні народною пам'яттю – усними переказами чи фольклором" [5: 633].

Наукова діяльність М. Демчук розпочалася ще у 80-х роках ХХ століття. Відрадно, що на той час молода дослідниця цікавилася міждисциплінарними питаннями, скажімо, зв'язками антропонімів із етнографічними, історичними, народознавчими відомостями. У своїй статті "Антропонімія в історико-етнографічних дослідженнях" вчена акцентує на тому, що часто антропонімія – це єдине надійне джерело для встановлення певних історико-етнографічних фактів, їх хронологізації й локалізації, оскільки інколи поодинокі реалії зникали з побуту, а відомості залишалися винятково в основах давніх особових імен. М. Демчук наголошує, що "сучасні українські прізвища і спадкові сімейно-родові прізвиська – це своєрідні живі свідки різних сторін життя народу, його побуту й культури, а отже, становлять цінний матеріал для етнографічних досліджень" [3: 51]. Варто зауважити, що вагомий вплив у виборі імені для дитини, на думку вченої, мав соціальний аспект та таке поняття, як "мода на імена" [3: 51]. Соціально марковані власні назви, до речі, є одним із пріоритетних напрямів сучасної української ономастики [11; 12].

Важливо, що М. Демчук у своїх працях не цуралася аналізу народних обрядів та звичаїв іменування людини. У низці назвознавчих студій авторки проілюстровано магічний вплив вдало дібраного імені [1], взаємозв'язки церковно-християнських та народних традицій іменування осіб. Вчена наголошує, що християнські звичаї доволі часто ґрунтувалися на дохристиянських елементах, оскільки віра в охоронну силу імені святого, яким нарекали дитину при хрещенні, сягає корінням поганської віри [6: 101].

1984 року М. Демчук захистила кандидатську дисертацію "Слов'янські автохтонні особові власні імена в їх функціональних проявах в українській антропонімії XIV–XVII ст." [2] під керівництвом класика української антропоніміки М. Худаша. Необхідно зауважити, що у своїй роботі дослідниця впровадила у науковий обіг термін "слов'янське автохтонне особове власне ім'я". В ономастичній літературі побутує чимало варіантів цього терміна: давньоруське ім'я,

дохристиянське ім'я, нехрещене ім'я, нехристиянське ім'я, нецерковне ім'я, поганське ім'я, слов'янське ім'я, язичницьке ім'я та ін. Через певний час у монографії М. Демчук ще раз зауважить, що дефініцією терміна слугує “ім'я праслов'янського походження або утворене пізніше, уже в антропонімії того чи іншого конкретного слов'янського народу, на споконвічно слов'янському мовному ґрунті” [7: 13]. Значну увагу в дисертації зосереджено на функціональному аспекті слов'янських особових імен, особливо на двоякому вжитку цих імен та імен християнської етимології. Авторка зауважила, що останні імена зазнали народної адаптації та почасти рівнозначно побутували зі слов'янськими особовими іменами. Попри те, вони не зуміли їх повністю витіснити з узусу, тому настав тривалий період двоймення, маркований терміном “антропоніміїні ножиці”.

У 1988 році була опублікована знакова для української ономастики робота М. Демчук “Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст.” [7]. У монографії проаналізовано давні імена-композиції, відкомпозиції та відапелятивні іменні деривати в побуті українців XIV–XVII століть; з'ясовано семантичну специфіку твірної бази антропонімів, структурно-словотвірні своєрідності таких найменувань. На думку М. Демчук, найчисельнішими у досліджуваній період були відапелятивні утворення, а найменш уживаними – композиційні варіанти, зважаючи на їхню непрактичність через громіздкість. Доволі частотними були й відкомпозиційні деривати, що згодом у свідомості носіїв сприймалися винятково як відапелятивні утворення (на кшталт *Добръ, Лють, Маль*) [7: 146]. Також у роботі висновувано, що під час подвійного іменування слов'янські особові імена ставали додатковими при християнських. З часом вони виконували роль прізвиська, сімейно-родового прізвиська, що своєю чергою було прототипом сучасного прізвища [7: 144]. За генетичними ознаками, на думку М. Демчук, праслов'янська антропонімія спадщина безпосередньо сягає індоєвропейських коренів [7: 34].

Авторці названої праці треба віддати належне за кропітку й скрупульозну працю у збиранні багатого антропонімічного матеріалу з писемних пам'яток, що зберігаються в архівах та бібліотеках. У монографії вчена з'ясувала низку важливих, проблематичних та дискусійних питань, пов'язаних із дослідженням особових назв загалом. Антропоніми здавна привертала увагу дослідників не винятково як знаки для ідентифікації людей у соціумі, а й як мовні одиниці певної фонетико-морфологічної структури, носії культурної інформації, що відображають певні народні традиції, вірування, звичаї, вподобання. Саме тому згадана монографія містить цікаві відомості для лінгвістики, етнології, соціології, історії культури українського народу. Монографія вартісна ще й тим, що на сьогодні можна з легкістю простежити семантику й етимологію незрозумілого, на перший погляд, прізвища. Робота цікава й у плані історичної лексикології, діалектології, адже в основах багатьох відапелятивних прізвищ містяться раритетні лексеми, скажімо, *Гулька, Мажса, Манта* [7: 147].

Творча співпраця з колишнім науковим керівником М. Худашем 1991 року реалізувалася у спільній монографії “Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення)” [10]. Основою дослідження послужили слов'янські автохтонні особові власні імена-композиції та відкомпозиційні утворення. Науковий вибір був спричинений малодослідженістю цього типу ойконімів, а також тим, що такі назви населених пунктів належать до

найдавніших і етимологічно найскладніших типів іменувань. Ще одним важливим поштовхом до створення праці були спроби правдиво відтворити етнічну та мовну генезу карпато-балканського ареалу. Бо, за словами науковців, назви – це незамінне джерело для теоретичних обґрунтувань, аргументації, розроблення концепцій, тверджень, гіпотез у питаннях встановлення прабатьківщини слов'ян, локалізації окремих племен, їхніх переміщень, взаємодій із іншими народами [10: 5].

Варто сказати, що в монографії подано не тільки генетичну характеристику ойконімів, а й відповідних антропонімних етимонів. Така етимологічна деталізація онімів тільки примножує й поглиблює наукову цінність роботи. Звісно, не завжди легко вивести абсолютно чітке та єдине походження назви, зважаючи на полімотивацію. Скажімо, автори свідомі того, що деякі з назв могли творитися не тільки від імен-комполит або відкомполитних похідних, а й від аналогічної будови й звучання церковно-християнських чи відапелятивних особових імен. Відомо, що на сьогодні важко встановити реальні причини номінації та час виникнення того чи іншого імені. Якщо ж брати до уваги те, що імена-комполити – архаїчна антропонімна категорія, то первісний зв'язок схожих одиниць із іменами-комполитами незаперечний [10: 26]. Іншими словами, в основі будь-якого деривата, структурно та семантично подібного до давнього комполитного імені, закладена абсолютна з ним спорідненість, зважаючи на його часову первинність.

Найчастіше скорочення імен-комполит, за словами М. Демчук, відбувалося трьома шляхами усічення:

- кінцевої частини імені (апокопа): *Рад* ← *Рад[имирь]*;
- початкової частини (афереза): *Вуй* ← *[Мило]вуй*;
- внутрішньої частини (синкопа): *Гослав* ← *Го[сти]слав*.

Можливе було також і комбіноване скорочення, скажімо, апокопа + синкопа [10: 26–27].

Особливо цінною частиною вказаної монографії є аналіз онімного фактажу [10: 56–212]. Окрім того, що до тлумачення залучено багатство писемних пам'яток, архівних, картографічних матеріалів, у роботі зроблено спробу визначити часові та просторові нашарування досліджуваних ойконімів, тобто взято до уваги стратиграфічний аспект.

Проаналізована робота вкрай важлива на сьогодні, оскільки маємо чимало ситуацій, коли псевдонауковці намагаються пояснити походження назви того чи іншого населеного пункту, залучаючи абсолютно неправдиві відомості, створюючи неймовірні та уявні етимології. А назви ж не творяться випадково. Це лінгвістичні знаки, а тому підпорядковуються мовним законам, тенденціям, аналогіям. Тому варто пам'ятати, що для всеохопного аналізу власних імен та правильного їхнього “прочитання”, необхідно залучати історичний, етнографічний, антропологічний, соціологічний та інші матеріали.

З початку 2000-х років і до сьогодні М. Демчук оприлюднила низку фахових статей, у яких доводить взаємозалежність ойконімів та антропонімів, надалі відновлює праслов'янські елементи в історичній українській антропонімії, з'ясовує джерела походження антропонімів, їхні функціональні особливості, а також торкається інших нагальних наукових проблем. Деякі розвідки приурочені історико-лінгвістичним тлумаченням назв населених пунктів [8], особовим іменам галицьких княжих родин [9]. Зокрема, М. Демчук у співавторстві з О. Мазуром доводять на основі багатого лінгвістичного, геральдичного та історичного матеріалів походження

астроніма *Галич*, власне, від давнього усіченого композита *Галь* (Haleslaw) або від апелятива *галиця* ‘галка’. Та все ж, більша ймовірність творення такої пов’язана з композитним дериватом, що підтверджує виявлений на околицях Галича посесивний мікротопонім *Галичина могила* [8: 696].

Авторка в сучасних працях розвінчує міф неправдивих, почасти народних етимологій назв населених пунктів, скажімо, доводить походження ойконімів *Жидачів*, *Жидатичі*, *Жидичин*, *Ожидів* від давніх особових композитних імен на кшталт *Жидиславъ*, *Жидиборъ*, *Жидомиръ*, однак не від етноніма *жид* чи дієслова *ждати* ‘очікувати’. Для підтвердження своїх думок наводить приклади з іншослов’янського іменника (слов. *Zidislav*, чes. *Zidebor*) та зауважує, що для розмежування ойконімів за генезою їх творення варто виокремити надійні критерії [4: 153–154].

Підсумовуючи, наголошу, що ономастичні праці М. Демчук є лінгвістично виправданими, з історичним, етнографічним, соціокультурним, народознавчим підґрунтям. Вони на сьогодні є достойними для черпання наукової інформації про розвиток та становлення національного антропонімікону. Наукові студії вченої також збагачують розуміння назв багатьох населених пунктів, а це своєю чергою сприяє правдивому відтворенню етногенетичного коду, що зашифрований у власних назвах.

Висновки. Отож, головний акцент львівська дослідниця М. Демчук фокусує на ролі давніх слов’янських особових та християнських імен різної будови та етимології у номінації осіб та географічних локусів. Вона переконана, що такі найменування – це своєрідні пам’ятки мови, побуту, народного антропонімікону наших предків. І ми повинні оберігати їх як народну святиню, поруч із важливими набутками архітектури та мистецтва [5: 640]. Праці М. Демчук є важливим фрагментом загальноукраїнської та загальнослов’янської ономастики, що дозволяють розгадати складні в етимологічному плані власні назви.

Перспективи використання результатів дослідження полягають у розширенні іменної бази видатних львівських ономастів, укладанні різноманітних бібліографічних покажчиків, упорядкуванні й опублікуванні зібраного фактичного матеріалу, презентації їхніх наукових здобутків не тільки на загальноукраїнському рівні, а й на світовому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Демчук М. А. Мистические мотивы наречения детей славянскими автохтонными именами у восточных славян XIV–XVII вв. / М. О. Демчук // Тезисы докл. Всесоюзной сессии по итогам полевых этнографических и антропологических исследований 1982–1983 гг. – Черновцы, 1984. – Ч. II. – С. 55–56.
2. Демчук М. А. Славянские автохтонные личные собственные имена в их функциональных проявлениях в украинской антропонимии XIV–XVII вв. : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / М. А. Демчук. – Ужгород, 1985. – 24 с.
3. Демчук М. О. Антропонімія в історико-етнографічних дослідженнях / М. О. Демчук // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 1. – С. 50–52.
4. Демчук М. О. Найдавніші українські ойконіми відантропонімного походження: питання етимології / М. О. Демчук // Народознавчі зошити. – 2018. – № 1. – С. 150–155.
5. Демчук М. О. Ойконімія як джерело дослідження антропонімії (на матеріалі українських карпатських та прикарпатських назв населених пунктів, утворених від

християнських особових власних імен) / М. О. Демчук // Народознавчі зошити. – 1998. – № 6. – С. 633–641.

6. Демчук М. О. Роль християнства у запровадженні особових власних імен та пов'язані з ними народні вірування / М. О. Демчук // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1. – С. 98–102.

7. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. О. Демчук. – Київ : Наукова думка, 1988. – 172 с.

8. Демчук М. О. Галич і Галиця: ономастичний та історичний підходи / М. О. Демчук, О. К. Мазур // Народознавчі зошити. – 2005. – № 5–6. – С. 689–697.

9. Демчук М. О. Осмомисл, Ярославна, Чагрівна, Настасич, Берладник, Берладничич: прізвищеві назви двох галицьких княжих родин / М. О. Демчук, О. К. Мазур // “Слово о полку Ігоревім” та його доба ; матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника “Давній Галич”, 2007. – С. 71–77.

10. Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення) / М. О. Демчук, М. Л. Худаш. – Київ : Наукова думка, 1991. – 268 с.

11. Михальчук О. І. Соціономастика як напрямок сучасної лінгвістики: українські здобутки і перспективи / О. І. Михальчук // Записки з ономастики. – 2015. – Вип. 18. – С. 498–509.

12. Нуждак Л. В. Вплив глобалізації на лінгвокультурологічне становлення українського іменника посттоталітарної доби / Л. В. Нуждак // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : наук. журн. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 62. – С. 125–128.

13. Франко З. Т. Хто ми? Звідки родом? – Київ : Т-во “Знання” УРСР, 1990. – Серія 5. – № 2. – 47 с.

REFERENCES

1. Demchuk, M. A. (1984). *Misticheskie motivyi narecheniya detey slavyanskimi avtohtonnyimi imenami u vostochnykh slavyan XIV–XVII vv.* In: *Tezisy dokl. Vsesoyuznoy sessii po itogam polevykh etnograficheskikh i antropologicheskikh issledovaniy 1982–1983 gg.* Chernovtsy, ch. II, 55–56.

2. Demchuk, M. A. (1985). *Slavyanskіe avtohtonnyie lichnyie sobstvennyie imena v ih funktsionalnykh proyavleniyah v ukrainskoy antroponimii XIV–XVII vv.: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk.* Uzhgorod.

3. Demchuk, M. O. (1983). *Antroponimiia v istoryko-etnografichnykh doslidzhenniakh. Narodna tvorchist ta etnografia, № 1, 50–52.*

4. Demchuk, M. O. (2018). *Naidavnishi ukrainski oikonimy vidantroponimnoho pokhodzhennia: pytannia etymolohii. Narodoznavchi zoshyty, № 1, 150–155.*

5. Demchuk, M. O. (1998). *Oikonimiia yak dzhereło doslidzhennia antroponimii (na materialy ukrainskykh karpatskykh ta prykarpatskykh nazv naselenykh punktiv, utvorenykh vid khrystyianskykh osobovykh vlasnykh imen). Narodoznavchi zoshyty, № 6, 633–641.*

6. Demchuk, M. O. (2003). *Rol khrystyianstva u zaprovadzhenni osobovykh vlasnykh imen ta poviazani z nymy narodni viruvannia. Narodoznavchi zoshyty, № 1, 98–102.*

7. Demchuk, M. O. (1988). *Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukrainsiv XIV–XVII st.* Kyiv: Naukova dumka.

8. Demchuk, M. O., Mazur, O. K. (2007). Osmomysl, Yaroslavna, Chahrivna, Nastasych, Berladnyk, Berladnychych: prizvyshchevi nazvy dvokh halytskykh kniazhykh rodyn. In: *"Slovo o polku Ihorevim" ta yoho doba. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii*. Halych: Informatsiino-vydavnychi viddil Natsionalnoho zapovidnyka "Davni Halych", 71–77.
9. Demchuk, M. O., Khudash, M. L. (1991). *Pokhodzhennia ukrainskykh karpatskykh i prykarpatykykh nazv naselenykh punktiv (vidantroponimni utvorennia)*. Kyiv: Naukova dumka.
10. Demchuk, M. O., Mazur, O. K. (2005). Halych i Halysia: onomastychnyi taistorychnyi pidkhody. *Narodoznavchi zoshyty, № 5–6*, 636–640.
11. Mykhalchuk, O. I. (2015). Sotsioonomastyka yak napriamok suchasnoi linhvistyky: ukrainski zdobutky i perspektyvy. *Zapysky z onomastyky, vyp. 18*, 498–509.
12. Nuzhdak, L. V. (2012). Vplyv hlobalizatsii na linhvokulturolohichne stanovlennia ukrainskoho imennyka posttotalitarnoi doby. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka: nauk. zhurn. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, vyp. 62*, 125–128.
13. Franko, Z. T. (1990). *Khto my? Zvidky rodom?* Kyiv: T-vo "Znannia" URSR, *seriia 5, № 2*.

*Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2019
прийнята до друку 18. 06. 2019*

ONOMASTIC ACHIEVEMENTS OF LVIV RESEARCHER MARIIA DEMCHUK

Nataliya Sokil-Klepar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Ivan Kovalyk department of Ukrainian language ,
1/234, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79001,
phone (032) 239 47 17
e-mail: nsokil@ukr.net*

The proposed article reveals the onomastic activity of Lviv researcher Mariia Oleksiivna Demchuk. It appears that the scientist's interest is historical anthroponyms and oyconyms. The author interpreted the Slavic autochthonous personal names in the life of Ukrainians in XIV–XVII centuries, finding out that the Proto-Slavic anthroponymic heritage had a direct Indo-European origin.

In her writings on oyconyms of anthroponymic origin, M. Demchuk often presents not only the genetic characteristic of oyconyms, but also the corresponding anthroponymic etymons. M. Demchuk traces the genesis and development of the oyconyms of anthroponymic origin according to the oyconymic data taken into consideration the first notes about the names of the settlements in the historical documents. Such etymological specification of onyms only multiplies and deepens the scientific value of onymic studies.

M. Demchuk focuses on pre-Slavic elements in Ukrainian anthroponymy, finds sources of origin, functional peculiarities of anthroponyms and oyconyms of anthroponymic origin. Anthroponyms are an important fragment both of the proper names system and the language system in general, since they contain important information about the national experience of perceiving the world and facilitate the comprehension of the history of a nation.

Some works by M. Demchuk today are interdisciplinary. Additional historical, ethnographic, sociological and ethnic studies materials extend the onymic aura, but still the author focuses on the

linguistic interpretation of own names, their phonetic-morphological, structural-semantic features in diachrony. Such studies reproduce the history of the culture of the Ukrainian people.

Several scientific investigations are dedicated to clarifying the origin of personal names of the Galician princely families, the surnames of bastards. Lviv researcher makes special emphasis in certain studies on the role of Christianity in the nomination of individuals. M. Demchuk analyzes the composition of double personal names.

The works of M. Demchuk today constitute an important part of the all-Ukrainian and general Slavic onomastics, which help to understand the proper names complicated in their etymological terms.

Keywords: onomastic activity, historical anthroponomy, oiconyms, Slavic autochthonous personal name, names-composites.